

Arkliai lietuvių mįslėse

AELITA KENSMINIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

ANOTACIJA. Straipsnyje, remiantis daugiausia tradicinėmis lietuvių mįslėmis, analizuojami mįslių užminimų kuriami vaizdai su arkliais ir vaizdai, kuriais maskuojami įminimų arkliai. Tam pasitelkiama semantinė analizė, taip pat ieškoma atitikmenų platesniame kultūriniame kontekste. Kartu, aptariant arklių vaizdavimą mįslėse, mėginama nors šiek tiek panagrinėti aktualią problemą, kiek senos, su pasaulėvaizdžiu susijusios informacijos perduodama mįslėmis, kiek ta informacija patikima, ar galima ja remtis atliekant įvairias pasaulėvaizdžio ir mitologijos rekonstrukcijas.

RAKTAŽODŽIAI: arkllys, mįslės, užminimas, įminimas, pasaulėvaizdis.

ĮVADAS

Arklių¹ vaizdavimas mįslėse straipsnio tema pasirinktas neatsitiktinai – žirgas, arkllys yra labai reikšminga figūra tiek mįslių, kaip žanro, istorijoje ir jų kuriamame pasaulėvaizdyje, tiek indoeuropiečių pasaulėvaizdyje ir mitologijoje apskritai. Tatjanos Jelizarenkovos ir Vladimiro Toporovo straipsnyje „О ведийской загадке типа *brahmodya*“ („Apie *brahmodya* tipo vedų mįslę) apie vedų žirgo aukojimo (*aśvamedha*) ritualinius dialogus² kalbama kaip apie vieną iš galimų dabartinių mįslių kilmės šaltinių. Autoriai rašo, kad žodinės žynių–poetų varžybos senovės Indijoje vykdavo, kai senieji metai pereidavo į naujuosius³, t. y. kai pagal ciklinę laiko koncepciją kosmosas sugrįžta į savo ankstesnę (ikikosminę) būseną, chaosą,

- 1 Straipsnyje vietoj „arkllys ir / ar jo sinonimiškos formos“ neretai bus vartojama sąvoka „arkliai“; apimanti ne tik *arklį, žirgą, kumelį, kumeliuką, kumelę, Šyvj* ir t. t., bet ir mįslėse aptinkamą *žvingalą*.
- 2 *Brahmodijos* atlieka žodinės ritualo dalies vaidmenį, jos sudarytos iš klausimų ir įminimų kosmoso struktūros tema (klausia vienas, atsako kitas žynys), atitinkančių užminimą ir įminimą. Himno, skirto Purušai, 11–14 eilutėse klausiama, į kiek dalių buvo padalytas Puruša, kaip vadinama jo burna, rankos, klubai, kojos. Atsakoma, kad jo burna tapo brahmanu, rankos virto radžomis, klubai – vaišjomis, iš kojų gimė šudros. Mėnulis atsirado iš jo dvasios, iš Purušos akių gimė saulė, iš kalbos – Indra ir Agni, iš kvėpavimo – vėjas. Iš bambos atsirado oro erdvė, iš galvos gimė dangus, iš kojų – žemė, pasaulio šalys – iš ausies (Елизаренкова, Топоров 1984: 32).
- 3 Šis laikas sutampa su mįslių minimo laiku tradicinėje vartosenoje (plačiau žr. Kensminienė 2005).

ir tik ypatingas perėjimo ritualas galėjęs iš naujo atkurti kosmosą su visais jo atsi-radimo etapais. Ritualinis pasikeitimas klausimais ir mįslėmis turi panašią prasmę kaip ir apsikėitimas dovanomis, taip pat siejamas su metų pradžia (Елизаренкова, Топоров 1984: 39). Dauguma tyrėjų pabrėžia žirgo (arklio) svarbą indoeuropie-tiškoje mitologijoje, nulemtą jo vaidmens ūkinėje veikloje ir senųjų indoeuropie-čių kraustymesi. Lietuviškajame kontekste žirgo, arklio reikšmė atrodo netgi dar svaresnė. Pavyzdžiui, pasak archeologų, remiantis kapinynų kasinėjimais Lietuvos teritorijoje (pradedant I m. e. t-mečiu–II m. e. t-mečio pr. ir baigiant XIV a.), se-nosios Lietuvos gyventojai ypač garbino žirgą. To įrodymas – daugybė palaidoji-mų su žirgais, kai kada žirgas buvo laidojamas netgi ne su šeimininku, bet vienas, ir taip pat puošniai kaip žmogus, o kartais net puošniau: su metalo papuošalais, gintarinu amuletu karčiuose (Vaitkunskienė 1990: 201–203). Bronislava Kerbe-lytė, remdamasi pasakų ir sakmių duomenimis, pastebi, jog su negyvu arkliu rei-ka lauta elgtis taip pat, kaip ir su mirusiu žmogumi, t. y. protėviu, ir kelia prielaidą, kad „lietuviai ir kai kurie kiti indoeuropiečiai arklį ne tik ypatingai gerbė, bet ir laikė toteminiu gyvūnu – genties tolimu protėviu“ (Kerbelytė 1993: 14). Angelė Vyšniauskaitė, komentuo-dama pasakojimą apie pietvakarių Lietuvoje iki šių dienų tarpušvenčiu atliekamas Švyio šokdinimo apeigas, neabejoja, kad jos susijusios su protėvių kultu (Vyšniauskaitė 1993: 34). Sugretinus lietuvių ir artimiausių kai-mynų mįslių medžiagą, susidarė įspūdis, kad lietuvių mįslėse arklys ir įvairios jo modifikacijos aptinkamos gerokai dažniau nei kitų tautų mįslėse (pvz., neretai analogiškose rusų mįslėse pavartojami tikriniai vardai, vaizduojami kiti gyvūnai).

Aptariant kokio nors objekto, šiuo atveju – arklių, vaizdavimą mįslėse, dėl dvinarės mįslių struktūros visada tenka apie jį kalbėti tarsi dvejopai: apžvelgti užminimų kuriamo vaizdo arklius ir vaizdus, kuriais maskuojami įminimų ar-kliai, t. y. arklius reiškiantys žodžiai ar sąvokos. Užminimo, t. y. meninio vaizdo, arba sukurtų arklių vaizdų nagrinėjimas irgi galimas dviem būdais: pirmas – atsi-žvelgiant į tai, kokius tikrovės objektus jie maskuoja, antras – žvelgti į juos kaip į savarankiškus, nesaistomus nenutraukiamų sąsajų su įminimais, ar bent jau laikinai nuo jų atsiriboti siekiant nustatyti, kokios arklio savybės labiau pabrė-žiamos mįslių kuriamame pasaulyje. Pirmas ir antras mįslės struktūriniai dėme-nys nėra tokie neatskiriama, kaip kartais įsivaizduojama. Natūralioje vartosenoje tarp jų apskritai nusidriekia gana ilga pauzė, kurios metu tikrinamos įvairios įminimų galimybės. Pavyzdžiui, mįslės *Švyis šika, uodega blizga (Linus bruka)* LTR 827/4-32 užrašyti 35 variantai su panašiais įminimais, tačiau dar 15 varian-tų toks pat ar labai panašus užminimas turi kitokius įminimus: *grąžtas* (9 var.), *adata su siūlu* (2 var.), *arklas, deganti balana, girnos, kuliamoji* (visi po 1 var.). Tie įminimai paprastai neatsitiktiniai, dažniausiai sutampa jų ir užminimų vaizdų ar veiksmų vienos ar kitos savybės. Kitaip tariant, reikšmės figūros (ypač metaforos

ir metonimijos), kurios dažniausiai sudaro mįslės pagrindą, turi semantinę jungtį tarp užminimo ir įminimo sąvokų – tarpinę sąvoką, kuri gali būti grindžiama ne tik jų panašumo ar gretimumo santykiais, bet kartais ir fonetiniu skambesiu, dar kokių nors netikėtų aspektu. Tarpinė sąvoka dažniausiai neįvardijama, ją reikia išvelgti; kai kada tai padaryti visai lengva, o kartais atrodo neįmanoma (daugiau apie tai žr. Kėnsminienė 2002: 142–153). Cituotoje mįslėje beveik visų variantų reikšmės figūrų tarpinės sąvokos yra ko nors susmulkinto ar apdoroto byrėjimas (spalių, drožlių, dygsnių, miltų ir pan.) ir blizgėjimas (linų pluošto, rankenos, adatos, šiaudų). Jeigu tarpinę sąvoką išvelgti sunku, tai dar nereiškia, kad jos iš viso nėra: galima spėti ją esant kažkur giliau – mitiniame pasaulėvaizdyje, konkrečiame įvykyje. Kita vertus, tai nereiškia, kad reikšmės pakeitimai, kuriuose tarpinė sąvoka akivaizdi, yra vien loginiai uždaviniai ir niekaip nesusiję su pasaulėvaizdžiu. Ypač kai jie nuolat pasikartoja įvairiais fragmentais vis kitose, tačiau labai paplitusiose mįslėse. Juk tarpinė reikšmės sąvoka kadaise galėjo būti ne tik mįslės teksto, bet ir tikėjimo ar net pasaulėvaizdžio fragmento susidarymo priežastis. Tačiau tokiu atveju, kai tarpinė reikšmės sąvoka visiškai neaiški ir ypač jei turimas vienintelis ir nelabai patikimo užrašytojo užfiksuotas variantas, reikia neatmesti ir pateikėjo ar užrašytojo klaidos galimybes. Tokias mįsles kaip įrodymus reikėtų rinktis atsargiau, pasižiūrėti, koks yra kontekstas, bendras reikšmių laukas. Juolab kad mįslės suteikia daug pagundų tyrėjui – galima net teigti, kad jose yra visko, tad, selektyviai panaudojant medžiagą, įmanoma įrodyti kokius tik nori teiginius. Taigi šiuo straipsniu ir pamėginsiu apžvelgti kuo daugiau tiriamos temos aspektų, parodyti daugelyje tekstų išryškėjančias tendencijas. Aptardama arklių vaizdavimą, kartu mėginsiu nors šiek tiek panagrinėti, ko gero, daugeliui tyrėjų aktualią problemą, kiek patikima yra mįslių perduodama informacija, ar ji turi kokį nors faktinį pagrindą, o jei taip, kiek jo išlieka laikui bėgant.

ARKLIŲ VAIZDAVIMAS UŽMINIMUOSE (BENDRIEJI BRUOŽAI)

Remdamasi keliolikos metų mįslių tyrimo patirtimi, galiu teigti, kad užminimo tekstas yra pastovesnė mįslės dalis, ir leisti sau spėti, kad kaip tik jis yra iš senesnių laikų perduodama mažiau kintanti informacija, o įminimas yra linkęs kisti, nes prisitaiko prie kintančios aplinkos ir naujų realių. Taigi visų pirma ir apžvelgsiu šią ne taip komplikuoatą dalį atsietai nuo dvikrypčių užminimo – įminimo reikšmės keitimo santykių.

Reikia paminėti, kad tose lietuvių mįslėse, kuriose personažai įvardijami, t. y. apie dviejuose trečdaliuose visų mįslių, didžiausias personažų grupes sudaro žmonės ir gyvo organizmo dalys, atributai, apranga; naminiai gyvuliai dalijasi trečia ir ketvirta vietomis kartu su statiniais, įrankiais, interjero detalėmis. Tarp naminių

gyvulių aiškiai pirmauja *arkliai* (antroje vietoje yra *jautis, veršis / karvė*). Lietuvių mįslių duomenų bazės paieškoje rastos 1448 mįslės, kurių užminimuose yra *arklys, -elis, -iukas / arkliai*, 705 užminimai su *kumele, -aite, -yte, -ėle*, 574 su *žirgu*, 63 su *kumeliuku, -aičiu*, 21 su *kumeliu*, 2 su *kuinu*, 43 su *žvingalu*, 46 su *Šyviu*, 24 su *Široviu*, 18 su *Širmiū* (į bazę kol kas įtraukta apie 80 proc. mįslių); taigi iš viso 2944 mįslių užminimuose vaizduojami arkliai (plg., jaučiai, karvės ir pan. vaizduojami iš viso 1348 mįslių užminimuose). Peržvelgus populiariausias versijas, kurių užminimuose kaip nors paminėtas arklys ar jo sinonimiškos formos, galima pastebėti, kad dažniausiai aptariami tokie parametrai: arklio išvaizda, jo ir su juo atliekami veiksmai, būdas. Taigi kokios arklių savybės labiausiai domino mįslių kūrėją ir pateikėją? Kol kas tik išvardijamos mįslių užminimuose aptinkamos arklių savybės todėl, kad citavimas kartu su įminimais užgožtų bendrą vaizdą, o citavimas be įminimų tarsi kupiūruotų šaltinius.

Forma, paviršius, kūno savybės. Arklys: *beuodegis, kuprotas, lopiniuotas, be galvos, be šnirpšlių, be kvapo, be grobų, žabalas, plikas, mažas*. Žirgas: *trinugaris, pragrauzta galva, mažas*. Kumelis, kumeliukas: *kuprotas, kūdas, mažiukas*. Kumelė: *begrobė, be kulšių, be mėšų, žabalytė, daili, graži, maža, kūda, trumpa drūta, šonas lopiniuotas*.

Spalva, medžiagiškumas. Arklys: *raudonas, laukas, juodas, šyvas, juodbėris, akmens, aukso, medinis, qžuolinis, vaško*. Žirgas: *juodas, raudonas, baltas, širmas, juodbėris, plieno, girios, rinktas, pintinis, medinis, aukso / varinė / geležinė galva, sidabro uodega*. Kumelis, kumeliukas: *raudonas, juodas, mėsos*. Arkliai / kumeliai: *raudoni, raudi, rudi, aukso, sarti*. Kumelė: *auksinė / geležinė / sidabrinė + kanapinė uodega, medinė, šilinė, juoda, ruda, šyva*. Žvingalas: *sidabro / aukso / vario galva*.

Atributai. Kumelis, kumeliukas: *auksinėmis / sidabrinėmis kamanomis / pasagomis, be balno*. Kumelė: *be šlajų*.

Arklio veiksmai. Arkliai: *(toli) žvengia, šoka per tvorą, šokinėja ir pėdų nepalieka / pėdos po metų žymu, ištriedžia per sieną, baltai šika, dangun bezda, papirda, žiūri pro vartus, stovi už vartų, visą pasaulį aplaksto, skrenda, keturi stainelėj stovi, penktas bėga, žmogui kojas graužia, veda keliu*. Kumelė: *balaitėj nuklimpo, veda keliu, po statinius laksto, toli nuspiria, papirdo*.

Su arkliu atliekami veiksmai. Arklys: *dieną naktį jojamas, važiuoja, sėdi (ant jo)*. Kumelė: *visų jodinėjama*.

Būdas ir savybės, amžius. Žirgas: *nepagaunamas, nepažabojamas, nenulaikomas*. Arklys: *padvėšęs*. Kumelis, kumeliukas: *treigys, pernykštis, vienos dienos*. Kumelė: *be ūmo, šiųmetė*.

Priklausomybė. Žirgas: *brolio, sūnaus, tėvo*. Arklys: *brolio, sūnaus*.

Daugiau arklių savybių išryškėja netiesiogiai – neiginiuose ir palyginimuose: stiprumas (*nepaveš jo nei arklys*), didumas (*už arklį didesnis*), ėdrumas (*ėda kaip arklys*), greitumas, žvengimas. Žvengimas, jo garsumas apskritai yra dažniausiai mįslių užminimuose įvardijama arklių savybė. Taip pat jie dažnai vaizduojami ėdantys ir besituštinantys, šokinėjantys, lakstantys, skraidantys. Iš viso mįslės, kuriose vaizduojami nesuvaldomi, nesugaunami žirgai, turi gana daug užrašymų ir išlaiko gana pastovią semantinę struktūrą, mažai varijuoja. Kitos, itin dažnai mįslėse pabrėžiamos arklių savybės yra medžiagiškumas ir spalva: arkliai paprastai yra iš metalų, neretai brangiųjų, šyvi / širmi, raudoni arba juodi. Padavimuose ir mitologinėse sakmėse arkliai taip pat siejami su brangiaisiais metalais, turtu – buvo tikima, kad matyti arklį, girdėti jo kanopų kaukšėjimą ar žvengimą tam tikrose vietose reiškia toje vietoje esant paslėptą lobį (Šukytė 2011: 69). Kituose tekstuose lobiu pavirsta mitinės būtybės žmogui duotos arklio kūno dalys ar išmatos, arba įvyksta atvirkštinis virsmas (ten pat: 68). Įdomu, kad mįslių užminimuose arkliai irgi vaizduojami besituštinantys: *Šyvis šika baltais šūdais (Grąžtas)* LMD I 456/35, *Šyvas arklys per sieną ištriedžia (Gręžia)* LTR 873/385, *Treigys kumelys dangun bezda (Kaminas)* LTR 869/1211-8. Tačiau šis vaizdavimas greičiausiai yra kiek kitos kilmės nei išmatų ir turtų sąsaja – toks kūniškumas ir nužeminimas yra vienas iš mįslių pasaulėvaizdžio leitmotyvų apskritai (pvz., *Kunigo kulė taukuota (Samtis)* LMD I 700/309). Michailo Bachtino aprašytoji (Bachtin 1996) karnavalinė pasaulėjauta ir poetika labai artima mįslėms (daugiau apie tai žr. Kėnsmėnėnė 2001). Turint galvoje, kaip tokioms poetikos kūriniuose mėgstama sukeisti viršų ir apačią vietomis, galima įtarti buvusias labai aukštas (gal net sakralias) arklio / žirgo konotacijas.

KAIP UŽMENAMI ĮMINIMŲ ARKLIAI

Šiame skyrelyje apžvelgsiu, kaip maskuojami arba kuo mįslių užminimuose keičiami arkliai. Kokius dėsningumus čia galima įžvelgti? Dažniausiai įminimuose nurodomi *arkliai*. Lietuvių mįslių duomenų bazės paieškoje rastos 1825 mįslės, kurių įminimuose yra *arklys* / *arkliai*, ir tik 21-os mįslės įminimai yra su *kumele*, 9 su *žirgu*, po vieną su *kumeliuku* ir su *kumeliu*; iš viso 1857. Vaizdus, kuriais maskuojami arkliai, galima sugrupuoti į tokias stambesnes temas: neaiškūs vardai, arklio funkcijų ir savybių aprašymai, įvairūs laukiniai paukščiai, vyriškas seksualumas ir didelio mėsos kiekio akcentavimas.

Dauguma arklius maskuojančių vaizdų pagrįsti kokia nors tarpine reikšmės sąvoka: išvaizdos ar funkcijos panašumu, bendrais atributais. Nepagrįsti akivaizdžiu panašumu ir dėl to nesuprantami čia yra neaiškūs vardai, kreipiniai, tik mįslėms būdingi žodžiai. (Kaip minėta įvade, aiškių tarpinių sąvokų neturintys arklio paveikimai neretai sufleruoja, jog tos sąvokos gali slypėti pasaulėžiūros vaizdiniuose

ar tikėjimuose.) Didžiausia arklio vardų įvairovė išsiskleidžia mįslėje, kuri visa pagrįsta tik mįslėms būdingais žodžiais: *Atėjo kudi bidu, paėmė kidi bidi, duokite makalq, vysiu kudi bidu, atimsiu kidi bidi* (*Vilkas, avis, arklys*) LMD I 482/123. Yra beveik du šimtai šios mįslės variantų, kuriuose arklys maskuojamas tokiais tik mįslėms būdingais žodžiais: *kamantininkas, kamantikas, kamantelis, kamantinis, -inė, kamandikis, kamančikas* (šių vardų daryba atpažįstama – jie susiję su kamantais ar kamanomis), *kumendikas, kamendzelis, nebenčikas, šarapčikas, sarapčikas, šaraptikas, saraptikas, kivindi, kamšikas, kidi bidi, rumuncikas; kabaldukas, kubuldokas, kubulčikas, kabalčikas* greičiausiai išvesti iš *kabaldos* (vienoje mįslėje arklys maskuojamas ir šiuo žodžiu), reiškiančio arklio šuoliavimą, tačiau *kabalda*, o kartu ir visi iš jo išvesti vardai greičiausiai yra garsažodinės kilmės. Dvidešimt du užrašymus turinčios mįslės *Atrymuoja rymelda*⁴, *ant tos rymeldos kukelda, ant kukeldos visa malda* (*Arklys, balnas ir žmogus*) LTR 807/454–13 variantuose arklys dar maskuojamas tik mįslėms būdingais žodžiais *kukelda, trapikas, titikas, ritikas, ritikis* bei savarankiškas reikšmės turinčiais *kibilda* (LKŽe – „šlubis“), *ritinis*. Mįslė *Pirza tarandų tqso* (*Arklys ir akėčios*) LTR 1800/168 turi 6 variantus, kuriuose arklys vadinamas *pirza* (LKŽe – „karštas žmogus, karštakošis“), *pirzniumi, pirdziumi, tuturza* (LKŽe – „šlubis“), *pipirza*. Keturis variantus turinčioje mįslėje arklys pavadinamas *smaku* – *Smaks marmaks, ant to marmaka lipiks, ant to lipika juoda varna žaliu kuodu* (*Arklys, jaunikis (kavaliarius), už jo kepures rūtas*) LMD I 1063/849 – galbūt dėl to, kad mįslėse pabrėžiamas arklio ėdrumas, o ši savybė, remiantis priešodžiais, būdinga *smakui* (*Ryja kaip smakas* LTR 1045/24), ir šiaip arkliai priešodžiuose palyginami su *smakais* (*Arkliai kaip smakai* LTR 1202/357).

Kaip galima matyti ir ankstesniame skyrelyje, pačių arklių veiksmai vaizduojami dažniau nei tai, kas su jais daroma. Kai kada tie veiksmai vaizduojami nepakeičiant ar beveik nepakeičiant jų tikrosios reikšmės: *Du bėga, du veja, du kelių skina* (*Ratai ir pora arklių*) LMD I 732/29 (39 var.), *Du bėga, du veja, vienas kelių roda* (*Ratai su arkliu*) LTR 1046/70 (29 var.; esama kelis kartus daugiau pastarųjų dviejų versijų variantų, kurių įminimai *ratai, vežimas*, bet neminimi arkliai), *Keturi tatatuoja, penktas žemę šluoja* (*Arklys*) LTR 597/216 (17 var.). Pastarojoje mįslėje pavartotas garsažodinis žodis, imituojantis arklio kojų tapsėjimą, o toliau pateikiamose mįslėse arklio bėgimas maskuojamas veiksmu, kuriam būdingas toks pat garsas: *Keturi kulia, du žiba, daugiau kaip tūkstantis švilpia* (*Arklys: kojės, akys, uodega*) LMD I 700/673 (17 var.), *Keturi grūda, du šviečia, du karmo, šimtas šimtu švilpia* (*Arklys*) LTR 430/416–12 (4 var.). Pakeičiantis veiksmožodis papildo mįslę sudėtinėmis jo reikšmės dalimis „ruošti grūdus, miltus“. Šios reikšmės

4 Pažymėtina, kad žodžiai *kamantininkas, kamantinis, kamandikis, kabaldukas, rymelda* LKŽe nurodomi kaip reiškiantys arklius, tačiau kaip kalbos pavyzdžiai prie jų pateikiamos vien mįslės. Kiti čia išvardyti arklių įvardijimai, išskyrus žodį *kabalda*, žodyne nepateikiami.

nedaug nutolsta nuo realių arklių buitinės paskirties. Daug įdomesnis yra tuo pačiu garso panašumu pagrįstas reišmės pakeitimas į „kala“ ir jo išplėtojimas „auksuoja“: *Du kala, du zalatija, daugiau kaip penki šimtai šmikštauja (Važiuoja arkliu)* LTR 3165/173 (3 var., dar 5 var. be *zalatija*), kuris irgi yra sisteminis, nes, kaip matėme ankstesniame skyrelyje ir matysime toliau, arkliai labai dažnai apibūdinami metalus ir tauriosius metalus reiškiančiais epitetais. Mįslėje apie kelią, turinčioje apie šimtą variantų, aštuoniasdešimtyje jų keliu bėgantys arkliai užmenami kaip kapojantys, kalantys geniai (kituose variantuose *genėjantys*): *Eglė išgriuvus per visą svieta, genys kapoja per visą vieką (Kelias, arklys)* LTR 337/905.

Su buitine realaus arklio funkcija susijusios ir itin gausios arimą vaizduojančios mįslės. Mįslė *Šnypšlys bedaklis, trys šiknos, šešios akys (Arklas, artojas ir arkliai)* LTR 374/279-5 turi daugiau kaip tris šimtus variantų; jų įminimuose nurodomi tiek *arkliai*, tiek *jaučiai* (o tai atspindi buvusią tikrovę, kai buvo ariama ir arkliais, ir jaučiais, šiais net dažniau; žr. Zinkevičius 1987: 78), arba apskritai nurodomas tik veiksmas *aria*, tačiau visur išlaikomi tie patys komponentai, vienodai skaičiuojami tiek žmogaus, tiek ariančių dviejų gyvulių *akys*, *šikinės / subinės / pasturgaliai* ir pan. Mįslė *Du štarai štarina, du vanagai kabina, šnypšlys nabagas paskui sėlina (Kaip aria lauką: arkliai, žagrė, artojas)* LTR 873/226-8 turi 180 variantų; vienuose jų įminimuose yra *arkliai*, kituose – *jaučiai*, bet visuose išlaikomos panašios reišmės keitimo tendencijos: arklas, žagrė, noragai greičiausiai dėl panašumo į lenktus nagus ar snapus visada maskuojami plėšriais paukščiais *vanagais*⁵, o arkliai / jaučiai – urvinėmis kregždėmis *štarais* arba vandens paukščiais *narais*, *kragais*⁶. Pastarasis keitimas įdomus dėl neaiškios tarpinės reišmės sąvokos – ji gali slypėti tikėjimų ir pasaulėvaizdžio srityje. Neatmestina galimybė, kad šie paukštukai buvo „priderinti“ prie *vanagų*, tačiau arklio keitimas paukščiu gana dėsningas (tokio keitimo mechanizmą galima iliustruoti Pegaso vaizdiniu). Mįslėse pabrėžiamas arklio greitas lėkimas, lakstymas, arklys jose kartais įvardijamas kaip paukštis, pavyzdžiui, minėtoje mįslėje apie kelią – kaip genys. Tokią tendenciją atspindi ir tikrovėje arkliams duodami vardai. Elektroninio sąvado „Aruodai“ paieškoje gauti 66 arklių vardai, iš jų dauguma nusako spalvą ir būdo ypatybes, tačiau septyni iš jų yra paukščių arba skraidančių būtybių (*Aitvaras, Bitė, Lakūnas, Kurapkis, Gulbė, Kregždė, Gegutė, Varna*), o dar penki susiję su dangaus sfera ar oro stichija (*Audra, Perkūnas, Viesulas, Vėtra, Žaibas*)⁷.

5 *Vanagai* pagal LKŽe gali reikšti ir akėčias (greičiausiai dėl panašaus reišmės susiejimo), tačiau šio žodžio vartoseną nelabai paplitusi. Akėčios turi daug panašių į nagus smaigų, o šioje mįslėje visada kalbama apie *du vanagus*, taigi, matyt, turimi galvoje paukščiai vanagai. Be to, maskavimas tokiu artimu ir panašiu objektu (arklas – akėčios) nelabai būdingas mįslių poetikai.

6 *Kragai* dar gali reikšti ir seną, sudžiūvusį gyvulį (LKŽe: kragas).

7 <<http://www.aruodai.lt>>, [žiūrėta 2008-08-14].

Keliose itin populiariose mįslėse arklio kinkymas užmenamas kuriant aiškias aliuzijas į lytinį aktą: *Atmet vieną kinką, atmet antrą kinką – kiš į vidurį plaukuotą (Arklį kinko)* LTR 1427/133 (297 var.), *Pilvas su pilvu, plaukai su plaukais, o viduryj – stačias (Arkliai ir dyselis)* LTR 451/340-3, *Pilvas su pilvu, plauks su plauku, per vidurį kyšu kyšu (Važiuojant porį arklių ir vidury dišlius)* LTR 3378/698 (214 var.), *Du gauruoti pilvai trinasi, viduryje plikas steigeruoja (Kai su pora arklių važiuoja, tas visada rodiklis juda tarp arklių pilvų)* LTR 542/83 (17 var.). Dviejose labai panašiose mįslės versijose matyti, kaip išvelgiamas panašumas tarp lytinio akto ir jojimo arkliu, tereikia pakoreguoti kojų skaičių: *Dvi galvos, šešios kojos ir per vidurį kilnojas (Žmogus ant arklio joja)* LTR 542/92 (13 var.) ir *Dvi galvas, keturias kojas, per vidurį kilnojas (Vyras su pana štukavoja)* LTR 1819/3. Pastaroji versija turi aštuonis variantus su panašiais įminimais, trijų variantų įminimuose nurodomi *mintuvai / linų mynimas*, vienas įminimas – *arkliai ir vežimas*, vienas – *kūrentis*, vienas – *žmogus guli ant dviejų pagalvių*, o dar dviejuose variantų įminimuose yra *raitelis* (matyt, neapsižiūrėta dėl kojų skaičiaus). Ši vyriško pajėgumo, seksualumo tema, kaip minėjome, yra tik viena iš arklio „globojamų“ sričių, tačiau ji nedisonuoja su visa arklio reiškimosi sferų sistema.

Užmenant mįslės apie arklius neretai pabrėžiamas didžiulis mėsos kiekis ar šiaip mėsa: *Mėsos stirta geležim paspirta (Pakaustytas arklys)* LTR 213/77-24 (~ 150 var.), *Mėsinis tiltas geležim paspirtas (Pakaustytas arklys)* LTR 1044/36 (22 var.), *Lipu lipu ant mėsinio kalno (Raitas joja)* LMD 719/215 (5 var.), *Mėsos puode geležis verda (Arklys pažabotas)* LTR 374/2573-35 (265 var.), *Ant geležinių lėkščių gyva mėsa šokinėja (Arklys ant pasagų)* LTR 1721/50-33 (20 var.), *Mėsos kubilas, vidury – geležinis virbalas (Ižebotas arklys)* LTR 417/44-7 (4 var.). Taigi galima spėti, kad taip yra ne atsitiktinai. Panašiai liudija archeologijos duomenys. Jūros upės baseino V–XIII a. kapinynų kasinėjimai parodė, kad centrinės Žemaitijos gyventojai laikėsi papročio, laidojant mirusįjį, aukoti žirgą, dalyvavusį laidojimo ceremonijoje, su visa amunicija. Aukojamo gyvūno mėsa greičiausiai buvo skirta apeiginiam valgymui, o galva ir apatinės kojų dalys su kanopomis paliekamos – visa tai arba tik galva buvo dedama į kapą kartu su mirusiuoju, o kitame gale sudedami žirgo balnojimo reikmenys ir papuošalai (Vaitkunskienė 1990: 202). Naujausiais tyrimais remdamiesi archeologai teigia, kad jojimo pradžia reikėtų laikyti ne ankstesnį kaip II t-mečio pr. Kr. laikotarpį, o pirminė arklio prijaukinimo funkcija virvelinės keramikos kultūroje buvusi aprūpinti bendruomenę mėsos atsargomis žiemą, todėl arklio kaip transporto priemonės naudojimas yra pervertintas (Žukauskaitė 2009: 36); baltų teritorijose į arklius pirmiausia žiūrėta kaip į maistą (Vilcāne 2009: 268), iki šiol arkliena tebevalgoma kai kuriuose Europos kraštuose.

Keletas ne itin gausių mįslių paremtos fizinių arklio savybių aprašymu. Prie tokių galime priskirti mįslę *Keturi diedai atgal barzdomis (Arklių kojų šepetukai)*

LMD I 700/332 (39 var., kituose *Keturi broliai / žydai / vyrai*), *Paklėtyj du kurliai (Kumelas speniai)* LTR 1112/2 (24 var.), *Gale jaujos kanapių sauja (Arkliauodega)* LTR 1534/453 (16 var.). Pastaroji mįslė gali būti išvesta iš labai daug užrašymų turinčios mįslės *Geležinė kumelaitė, kanapinė uodegaitė (Adata su siūlu)* LMD I 895/3. Neaišku, ar irgi tik dėl tarpinės reikšmės sąvokos „sėdėti ant jo“ jojamas arklis užmenamas kaip *suolas*: *Suolas pavargsta, sėdėtojas – ne (Arklis ir jojikas)* LTR 1438/16 (18 var.).

KĄ MASKUOJA UŽMINIMŲ ARKLIAI

Šiame skyrelyje panagrinėsiu, kokie tikrovės objektai maskuojami mįslių tekstuose kuriamais *arklių* vaizdais.

Labai dažnai su arkliau lyginamos įvairios *ugnies* formos ir su ja susiję objektai; įžvelgti tarpines sąvokas čia ne visada įmanoma. Tiesa, kai kur tai gali būti padėtis erdvėje ir besiplaikstančių karčių panašumas į liepsnas: *Juodas čigonas ant raudono arkliau (Puodas ant ugnies)* LTR 1097/174 (26 var.). Ten, kur nėra panašių į jojimą erdvinių santykių (po – virš), užminimų variantuose nurodomi ir kiti gyvūnai, taip yra mįslėje *Pilnas tvartas raudonų arklių, ateina vienas juodas ir visus išvaiko (Žarijos ir žarsteklis)* LTR 3231/134, turinčioje 240 variantų, iš kurių tik 40–yje minimi *arkliai, žirgai, kumelės, kumeliukai*, o kituose kalbama apie *galvijus, karves, gyvulus, aveles, gaidžiukus*, – atrodo, kad čia svarbiau yra *raudona* gyvūnų spalva. Tačiau pavieniai variantai ir kitos mįslės plėtoja šią temą: *Pilns stalds raudonų arkl[i]ok[ų] pavirst į jodes (Anglys)* LTR 2321/50–17, *Pilna stanelė širmų žirgelių (Krosnėje anglis)* LTR 265/284–34, *Pilna stanelė bėrų žirgelių (Krosnis ir žarijos)* LTR 597/169, *Pernai žirgas šokinėjo, šįmet pėdos žymu (Lauko ugniakuras)* LTR 747/116–6 (24 var. su panašiu įminimu, kitų 6 var. įminimai *rugiena, išarti laukai* ir pan.). Viena labai senos, visiems indoeuropiečiams bendros, turinčios 540 užrašymų, mįslės *Tėvas negimęs, sūnus pražilęs (Ugnis ir dūmai)* versija gražiai susieja *ugnies* atributą *dūmus* su kita arkliams gimininga oro ir dangaus sfera: *Tėvas neužgimęs, sūnus an vainos nujoj (Ugnis ir dūmai)* LTR 208/283–12 (135 var.). Gali būti, kad ši mįslėje vaizduojama išjojimo į karą ir kylančių bei išsisklaidančių dūmų sąsaja atliepia daugelio archeologų aptariamus ikirikščiūniškus baltų laidojimo papročius, kai žirgai buvo laidojami kartu su kremuotais šeiminių palaikais (Кулаков 1990: 188), kad galimai atliktų tarpininkų, gabančių juos į dangų, vaidmenį (Zinoviev 2009: 54).

Dūmai su oro sferos atstovu *vėju* susiejami ir vienos itin paplitusios mįslės, turinčios 528 užrašymus, skirtingose versijose: *Tėvo skrynina nepakeliama, marčios kasos nesupinamos, brolio žirgai nesuturimi (Pečius, ugnis ir dūmai)* LTR 337/1079 (18 var. su *Tėvo skrynina* ir 20 var. su *Motinos skrynina*) ir *Tėvo juosta nesujuosia-*

ma, motinos skrynia nepakeliama, brolio žirgas nepagaunamas (*Kelias, žemė, vėjas*) LTR 405/228-5 (75 var.). Ir kitose gausiose versijose kaip *nesutramdomas, nepagaunamas, nepažabojamas, nepabalnojamas brolio / sūnaus žirgas* užmenamas *vėjas*; šio pakeitimo tiek semantinės, tiek mitinės sąsajos yra akivaizdžios (apie pastarąsias žr. Razauskas 2004: 41, 55, 61–62, 111, 163). Beveik nevarijuoja ir šimtą užrašymų turinčios mįslės *Toli žirgas žvengia, arti kamanos skamba* (*Perkūnas, žaibas*) LTR 2971/70 įminimai; jais nurodomas *griaustinis, perkūnija*, tik keletas pavienių yra *varpas, gitara*. Įdomus dėsningumas pasirenkant žodžio „arklys“ sinonimus: kalbant apie vėją ar perkūniją ir žaibą užminimuose aiškiai vyrauja *žirgas*, o kalbant apie Mėnulį yra atvirkščiai – *žirgas* čia nė karto neap-tinkamas, tačiau randamas *jautis*. Taigi, pavartojant skirtingą leksiką, lyg ir įvedama griežta atskirtis tarp raitelių ir artojų pagal arklių funkcijas: žirgo – jojimui ir arklio – arimui (Zinkevičius 1987: 78). Mįslė *Laukas arklys per vartus žiūro* (*Mėnulis*) LMD I 147/7 turi 85 variantus, dauguma jų išlaiko tą patį įminimą, tik trys pavieniai įminimai yra *dišlius, saulė, šešėlis*. Dainius Razauskas mano, kad šioje mįslėje mėnulis ir arklys susiejami baltos dėmės arklio kaktoje, vadinamosios žvaigždės (Razauskas 2008: 88). Galime pritarti šiam originaliam ir pagrįstam autoriaus pastebėjimui, vis dėlto tai ne vienintelė šios mįslės metafora, čia labai svarbi ir metafora „žiūri“. Esama mįslės, turinčios 5 variantus, kuri kalba apie priešinga kryptimi žiūrinčią akį: *Viena akis aukštyn žiūri* (*Šulinys*) LTR 5258/193, o arklių su mėnuliu dar sieja ir laiko aspektas. Turimas vienas užrašymas, kai žirgu maskuojama saulė: *Sidabrinis žirgs, kas į jį pažiūr, tuo akys aptemst* (*Saulė*) LTR 453/83. Ši mįslė grindžiama ne tik dangaus šviesulio – žirgo metafora, joje taip pat pabrėžiamas žiūrėjimas, akys. Etnokosmologijos ir mitologijos tyrėjų itin pamėgta mįslė *Seredoj subatoj gimė kumeliukas auksinēm kamanom, sidabrinēm padkavom* (*Mėnulis*) LTR 3153/83 turi 7 variantus su šiuo įminimu, 3 variantus su įminimu *žirnis* (tai sistemą atitinkantis įminimo pakeitimas, nes žirnio žiedas neretai užmenamas kaip tekantis mėnuo) ir 1 variantą su įminimu *laikrodis* LMD I 704/40. Pastarasis įminimo pakeitimas yra dėsningas. Šiuo atveju panašiais su kumeliuko aksesuarais gali būti ir sieninio laikrodžio svareliai, tačiau greičiausiai šioje mįslėje gretinamus objektus sieja platesnė laiko sąvoka (apie laiko ir arklio, mėnulio ir arklio sąsajas žr. Kensminienė 2009: 114–115, 120–121). Ji paaiškintų ir minėtą faktą, kad Mėnulis mįslėse niekur nemaskuojamas *žirgu* – juk žemdirbiui Mėnulio fazės buvo neabejotinai svarbesnės nei raiteliui. Dangaus kūnas *Mėnuo* yra tiesiogiai susijęs su laiko atkarpa mėnesiu, deja, turimas tik vienas variantas, kai ir mėnesiai vaizduojami kaip *arkliai*: *Važiuoja ponas dvyliku arklių, trim pārom žalių, trim pārom baltų* (*Metai*) LTR 878/252. Tačiau mįslės *Vienu pavadžiu dvylika žirgų veda* (*Grėblys*) LMD I 702/44 9 variantuose įvardijamas žirgų skaičius *dvylika* (iš viso yra 28 šios mįs-

lės užrašymai, kiti skaičiai varijuoja: *šešiolika*, *devyni*, – pastarieji užrašymai su įminimais *žirnis*, *ankštis*) leidžia įtarti, kad toks skaičius ne atsiktinis ir seniau ši mįslė galėjo turėti ir įminimą, susijusį su mėnesiais, metais. Be abejo, tai tik spėjimas, nes įminimas *grėblys* čia irgi dėsningas.

Esama nemažai mįslių, kai arkliais užmenami įvairūs su šienu, jo paruošimu susiję objektai: *Kumelė be grobų visą šalinę šieno suėdė* (*Razginės*) LTR 576/1-28 (4 var., dar 3 var. su *visą šalinę išgriovė*), *Žiba kaip žaltys, ėda kaip arklys* (*Dalgė*) LMD I 234/28 (224 var.), *Mažas kumeliukas visų šienų suėda* (*Peštukas*) LTR 1123/16-28 (5 var.), *Kuprotas kumeliukas visus laukus aplaksto* (*Pjautuvas*) LTR 1088/28 (23 var. su *kumeliuku*, iš jų 18-os įminimuose – *pjautuvas*). Čia užminimai ir įminimai gali būti susieti *žolės*, *šieno* metonimija. Šios mįslės įdomiai atrodo archeologinių duomenų kontekste – neretai arklio palaidojimuose greta tarsi arklio įkapės randami pjautuvai (Kurila 2009: 242). Kadangi Lietuvos teritorijoje neretai aptinkami kapai, kuriuose arkliai palaidoti vieni, kaip savarankiški subjektai, o prie jų randamos gausios įkapės, tad galima spėti, kad pjautuvai įdedami kaip jiems galimai būsiantys reikalingi kitame gyvenime. Iškeltas ir kiek kitoks spėjimas, kad viename degintiniame Kernavės kape rastas apdegintas pjautuvas gali simbolizuoti arklį (ten pat: 252), kitaip tariant, būti arklio substitutu, o tai analogiška mįslėms situacija.

Panašus į pirmiau aptartąjį gretimumo santykis su raiteliu, kariu gali būti ir mįslėje *Žirgas tvarte, uodega lauکه* (*Kardas*) LTR 1578/163 (20 var., anksčiausias pateiktas Jokūbo Brodovskio). Apskritai įvairūs metaliniai daiktai, įrankiai, instrumentai arkliais užmenami itin dažnai: *Gelatinė kumelaitė, kanapinė uodegaitė* (*Adata su siūlu*) LTR 1111/5 (~ 250 var., dar ~ 50 var. su *linine uodegaitė*⁸), *Gelatinė balaitė klimpo kumelaitė* (*Spyna ir raktas*) LTR 218/1237-6 (36 var.; visas tipas *Balyno balaitė nuklimpo kumelaitė*, kurio įminimas dažniau yra *šaukštas*, turi 340 var.), – vargu ar vien reikšmės figūromis galima paaiškinti šiuos pakeitimus; paaiškinimo gal reikėtų ieškoti pasaulėžiūros sistemoje. *Sužvengi žvingals unt aukšto kalna sidabra galva, kanapių oudega* (*Varps*) LTR 69/641 (180 var.), *Sužvingo žirgas ant aukšto kalno sidabrine galva, kanapine uodega* (*Varpas*) LTR 1946/21 (40 var.), – šios mįslės tarpinė sąvoka gali būti *žvengia* – *žvanga*. Gal ji yra ir itin dažnų arklio ir metalinių daiktų, įrankių, instrumentų gretinimo priežastis? Mįslė *Širovis šika, širovio uodega tviska* (*Grąžtas*) LTR 356/124-33 turi 31 variantą su įminimu *grąžtas*, o dauguma įminimų (52) *mintuvai*, *linus mina bruka*. *Mintuvai* vizualiai gal kiek panašūs į arklį, o įminimas *grąžtas* galėjo būti

8 Pateikėjos liudijimu, Suvalkijoje tarpušvenčiu šokdinto šyvio uodega buvusi pagaminta iš šukuotų linų (Šorys 1993: 30). Be abejo, pagrindinė priežastis čia ta, kad linai iš visų pluoštų yra panašiausi į arklio ašutus. Tačiau dėl tokio panašumo atsiradusi arklių ir linų sąsaja vėliau galėjo išplisti, peraugti į pasaulėvaizdžio dalykus.

pritaikytas šiai mįslei vėliau dėl kitos tarpinės reikšmės sąvokos „kažkas smulkaus byra“. Apskritai, atrodo, kad arkliai mįslėse susiję ne tik su metalu (tai visiškai atitinka bendrą „vyrišką“ sferą), bet ir su pluošto, skirtu tekstilei gaminti, apdorojimu, labiausiai – liniais ir kanapėmis. Jau ne kartą cituotos mįslės, kurių užminimuose greta arklio visada paminima lininė ar kanapinė uodega. Pluošto apdorojimui skirti įrankiai taip pat užmenami kaip arkliai: *Trinugaris žirgas, dvinugaris raitelis, balto vario kamanos (Mintuvai)* LMD I 482/161 (111 var., pirmasis užrašytas J. Brodovskio, kai kurie be trečiosios dalies). Yra žinomas lino-kultūrinio herojaus vaidmuo, taigi arklys galbūt galėtų reikšti priemonę, pagalbininką kultūriniame virsme iš pirminės chtoniškos būties į audinį, simbolizuojantį kosmosą (plačiau apie tai rašyta Kensminienė 2006). Tai atitiktų mįslių vaizdų sistemos kuriamą arklio kaip vyriškumo, aktyvumo, naujumo, dangaus, ugnies ir oro sferos suvereno vaidmenį ir sušvelnintų įtampą tarp skirtingų arklio paveikslų tyrinėjimų, nes vieni jų arklį priskiria chtoninei sferai, o kiti – dangiškajai. Gali būti, kad arklys, o ypač kumelė, gali tarpininkauti ir priešinga kryptimi nukreiptame virsme.

Arkliais mįslių užminimuose kartais maskuojamos susisiekiimo, judėjimo priemonės ar pagalbiniai įrankiai – tai gali būti nulemta arklio, kaip transporto priemonės, funkcijos: *Kumelaitė žabala žino kelių be vadelių, atsigrižta – nēr vėželių (Laivas)* LTR 882/1-323 (24 var., iš jų 2 var. su *arkliu* ir *kumeliuku* užminime, dar 11 panašių var. su *kumele*, įminimuose taip pat nurodomi *luotas, valtis, eldija, čalna, mašina*), *Graži kumelytė riestu uodegyti (Lazda)* LTR 70a/114 (2 var.), *Du arkliai per vandenį nurūko (Pačiūžos)* LTR 5337/389 (2 var). Išskyrus laivą ir jo sinonimus nurodančias mįsles, kitos yra pavienės, kaip, matyt, ir naujesnės mįslės, užmenančios traukinį: *Arklys kaip klojimas, uodega kaip gyvenvietė, o žvengia – ygigigi (Traukinys)* LTR 5135/30-17 (2 var.), *Valdziškias arklys be vadelių žino kelių (Traukinys)* TŽ 589/307, *Be pavalkų, be pakinktų, lek per lauką kaip pasiutęs (Traukinys)* LTR 37/412. Sąsaja *kumelė* ir *valtis / luotas / laivas* gali būti nulemta ne tik susisiekiimo funkcijos, nes vienoje gana seniai užrašytoje mįslėje arkliai siejami su *upe*: *Tarp dviejų kalnų juodas žirgas bėga (Upė)* LMD I 702/167, *Tierpo kalnų kalnų biegu arkle be balnų (Upelis)* LTR 3473/129 (užrašyta 1896 m.). Šie pavyzdžiai, tiesa, pavieniai, rodytų tam tikrą arklių ambivalentiškumą, nes, kaip parodyta aukščiau, arkliai mįslėse labiau susiję su dangaus ir ugnies sfera, taip pat su naujumu, aktyvumu, vyriškumu. Christeras Westerdahlas, remdamasis skandinaviška medžiaga, teigia, kad laivas ir arklys yra ribiniai veikėjai tarp jūros ir žemės – dviejų žmonijos kultūros priešpriešų, kurių atitikmuo gali būti moteris (laivas) ir vyras (arklys) (Westerdahl 2009: 327). Tai labai įtikimas paaiškinimas, juolab kad aiškią variantų persvarą turi tos mįslės, kuriose laivas užmenamas kaip *kumelė* – moteriškos lyties arklys. Kumelė mįslių užminimuose itin dažnai vaiz-

duojama kaip klimpstanti baloje, panašus motyvas (*kumelė bėga, net balos teška*) aptinkamas humoristinėje jaunimo ir meilės dainoje. Joje vaizduojamas vaikinai, jojantis pas seną ir nevalyvą merginą, kurią pamačiusi, kumelė *ausis pastatė, kojas pakratė* (Sliužinskas 2009: 370). Rimantas Sliužinskas, remdamasis liaudies dainų tekstų analize, labiausiai akcentuoja žirgo kaip vyriško šaunumo ir pajėgumo aspektą (matėme, kad mįslėse šis aspektas taip pat gana aiškiai išreikštas, tačiau tai tėra vienas iš daugelio arklio reprezentuojamų sferų). Su šiais teiginiais rezonuoja Jono Klimavičiaus perpasakota Julijaus Pokorno nuomonė, kad kumelės reiškės „arklį“, o kumelė – „kastruotą arklį“, ir jos ginčijimas: „Yra duomenų manyti, kad pirmą kartą reikšmė galėjo būti kitokia – „jauniklis“, t. y. „mažas arklys, maža kumelė“ (Klimavičius 1993: 15). Taigi kumelė gali būti suvokiama kaip žirgo priešingybė tais atvejais, kai jis simbolizuoja vyrišką pajėgumą ir kaip nužemintas aukštesniajai sferai priklausančio žirgo / arklio variantas.

Daug yra mįslių, kuriose arkliais maskuojami statiniai, dažniausiai – gyvenamasis būstas, jo interjero objektai: *Kumelas šonas ažlopytas (Trobos langas)* LTR 2220/218 (6 var.), *Žyda kumela lapiniuota (Namai ir lungai)* LTR 1992/69 (4 var.), *Kumelė šilinė ėda šieną balinį (Rąstai ir samanios sienoje)* LTR 3882/66 (5 var.), *Mažas arklalis dieną naktį jojamas (Slenkstis)* LTR 591/4-14 (136 var., dar 14 var. su *kumelaite* užminime), *Visi joja, niekas nepašeria (Slenkstis)* LMD I 257/26 (235 var.), *Strykt ant arklio, kapt už bambos (Arklys – slanksnis, bambos – klemka)* LTR 1208B/1194-149 (2 var.), *Kūdas kumelės be kanopų (Stalas)* LTR 1049/81 (1 var.), *Arklys stuovi pirkiuoj ir turi viską (Stalas)* LTR 459/438 (1 var.), *Pintinis žirgas, keturių eilių kamanos, neprotingas raitelis (Kūdikis lopšy)* LTR 2325/558-2 (2 var.), *Ant ciūbato žirgo nebile raitelis pajoja (Lopšys vaiką supant)* LTR 451/341-5 (1 var.), *Jouds arklys, raudons jojeks su žalio votago (Arklys – plautai, pirtie jojeks – pleks žmuogas, votags – onta)* LTR 1314/74 (10 var.). Kai kurie jų yra susiję su namu per krosnį (arklių ir ugnies sąsajos jau aptartos): *Treigys kumelės dangun bezda (Kaminas)* LTR 1254/235 (30 var. su *kumeliu, arkliu*, 5 var. su *veršiu, jaučiu, karve*, 3 var. su *meška*), *Juodas arkliukas, raudonas kančiukas (Krosnis ir liepsna)* LMD I 1002/312-27 (1 var.), *Ubago kumelė lopiniuota (Pečius)* LTR 37/2921 (1 var. su šiuo įminimu). B. Kerbelytė pateikia pavyzdžių, iš kurių matyti, kad arklių galvos Lietuvoje buvo laikomos gyvenamosiose patalpose kaip maginės apsauginės priemonės. Vienas jų – Antano Baranausko XIX a. viduryje užrašytas teiginys, esą Anykščių parapijoje žmonės kuino galvą laikydavo ant krosnies, kad apsigintų nuo ligų, kiti – „Zarasų ir Rokiškio rajonuose XX a. užrašyti dar trys panašūs pasakojimai. Juose stebimasi žmonėmis, kurie kumelės kiaušą laiko užstalėje ar papečėje. Viename sakoma, kad žentas išmetęs kiaušą, ir tuoj pat išdėvėsusios avys. Uošvė suradusi kiaušą ir vėl padėjusi užstalėje“ (Kerbelytė 1993: 14). Yra žinomi ir kiti lietuvių žemdirbystės

papročiai, kai arklio kaukolė naudojama kaip apsaugos priemonė. Arklių kaukolės ir kaulai, kaip maginės namų apsaugos priemonės, buvo labai plačiai naudojami Britų salyne ir visoje Skandinavijoje, jų randama Suomijoje, Vokietijoje, Latvijoje, Lietuvoje; tie radiniai prasideda nuo bronzos amžiaus, o tampa bendri nuo geležies amžiaus pradžios, šia tema esama nemažai literatūros (Hukantai-val 2009: 351). Teigiama, kad dažniausiai arklių kaulai randami po grindimis arba židiniu. Pagal cituotus lietuvių mįslių pavyzdžius galima spėti, kad arklių kaulai, kaip apsaugos priemonės, Lietuvoje galėjo būti kasami ir po slenksčiu. Suomė Sonja Hukantaival pateikia pluoštą užrašymų iš XIX ir XX a. pradžios Suomijos su kaip tik tokiais liudijimais. Autorė mano, kad tuomet arklių kaulai buvo naudojami kaip apsaugos nuo raganavimo priemonė, o silpniausios vietos pastatuose buvo angos – durys, langai ir židiniai (ten pat: 351–353).

IŠVADOS

Lietuvių mįslėse *arkliai* aiškiai vyrauja tarp kitų naminių gyvulių. Įdomu, kad mįslių įminimuose *žirgas*, *kumelė* aptinkami itin retai, tuo tarpu užminimuose *arklio* ir *žirgo* santykis yra maždaug 2,5:1, *arklio* ir *kumelės* – 2:1. Taigi žemdirbių *arklys* iš esmės yra išstūmęs iš įminimų raitelių *žirgą*, kuris dar gana dažnas užminimuose – tai tik patvirtina straipsnio autorės seniai brandinamą įtarimą, kad užminimai yra mažiau kintanti mįslės dalis. Taip pat arklius mėgstama užminimuose pavadinti vardais, iš kurių populiariausias yra Šyvis. Peržvelgus populiariausias versijas, kurių užminimuose kaip nors paminėtas arklys ar jo sinonimiškos formos, galima pastebėti, kad dažniausiai aptariami tokie parametrai: arklio išvaizda, jo atliekami veiksmai, būdas. Arkliai dažniausiai vaizduojami kaip raudoni, širmi, juodi, apibūdinami metalus, neretai – tauriuosius, žyminčiais epitetais. Arkliai užminimuose labai aktyvūs – daug dažniau vaizduojami jų atliekami veiksmai (šokinėjimas, lakstymas, skraidymas) nei tai, kas daroma su jais. Apskritai mįslės, kuriose vaizduojami nesuvaldomi, nesugaunami žirgai, turi itin daug užrašymų ir išlaiko gana pastovią semantinę struktūrą, menkai varijuoja. Žvengimas, jo garsumas yra dažniausiai mįslių užminimuose įvardijama arklių savybė. Mįslėms būdingas dažnas arklio kaip didžiulio mėsos kiekio vaizdavimas, tai sutampa su archeologijos duomenimis, kurie rodo, kad arkliena ir Lietuvoje buvo vartojama maistui. Arklių vaizdavimas mįslėse labiausiai yra susijęs su šiomis sferomis: ugnies, metalo, dangaus ir oro, maitinimo, seksualumo (ypač vyriško), namo reikšmių laukais. Namo ir arklių sąsają geriausiai paaiškina archeologijos ir etnografijos duomenys, rodantys, kad arklių kūno dalys buvo naudojamos kaip maginės apsaugos priemonės. Kiek prieštaringa yra arklių ir vandens, laivo sąsaja, suteikianti arkliams ambivalentiškumo, tačiau ją

išsprendžia tai, kad tokiais atvejais dažniausiai kalbama apie kumelę, kuri yra moteriškos lyties arklys, taigi tarpininkė tarp vyriškosios ir moteriškosios sferų.

Remiantis atlikta arklio vaizdinių lietuvių mįslėse apžvalga ir analize, atskleidusią nemažai mįslėse glūdinčios informacijos ir istorinio bei kultūrinio konteksto sutapimų, galima teigti, jog mįslėmis, ypač jų užminimais, galima remtis kaip patikimais, seną informaciją užkonservavusiais šaltiniais su sąlyga, kad bus atsižvelgiama į variantų paplitimą ir kalbamos temos kontekstą tiek mįslių aibėje, tiek už jos ribų.

ŠALTINIAI

- LMD – Lietuvių mokslo draugijos rankraščiai Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyne.
 LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas*, t. I–XX, Vilnius, 1941–2002.
 LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas: Elektroninis variantas*, prieiga per internetą: <<http://www.lkz.lt>>.
 LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas.
 LTt – *Lietuvių tautosaka*, t. 5: *Smulkioji tautosaka. Žaidimai ir šokiai*, medžiagą paruošė Kazys Grigas, Vilnius, 1968.
 TŽ – *Tauta ir žodis: Humanitarinių mokslų fakulteto leidinys*, 1928, kn. 5.

LITERATŪRA

- Bachtin Michail 1996. *Dostojevskio poetikos problemos*, Vilnius.
 Hukantaival Sonja. Horse Skulls and “Alder Horse”: the Horse as a Depositional Sacrifice in Buildings, *Archaeologia Baltica*, [vol.] 11, p. 350–355.
 Kensminienė Aelita 2001. Kūniškumas lietuvių mįslėse – liaudies juoko kultūros įnašas, *Tautosakos darbai*, [t.] XIV (XXI), p. 182–191.
 – 2002. Lietuvių mįslių reikšmės figūros ir įminimo galimybės, *Tautosakos darbai*, [t.] XVII (XXIV), p. 137–155.
 – 2005. Kelios pastabos apie mįslių minimą, *Tautosakos darbai*, [t.] XXII (XXIX), p. 67–85.
 – 2006. „Lino kančios“ motyvai lietuvių mįslėse ir kituose tautosakos žanruose, *Tautosakos darbai*, [t.] XXXII, p. 225–241.
 – 2009. Laikas lietuvių mįslėse, *Tautosakos darbai*, [t.] XXXVIII, p. 109–125.
 Kerbelytė Bronislava 1993. Arklys – toteminis gyvūnas?, *Liaudies kultūra*, Nr. 5, p. 13–14.
 – 2009. Folkloro duomenys – senosios raštijos žinių vertinimo priemonė, *Tautosakos darbai*, [t.] XXXVII, p. 13–29.
 Klimavičius Jonas 1993. Arklys, žirgas, eržilas, kumelys, kumelė, ašva, ašvienis: šių žodžių reikšmės ir kilmė, *Liaudies kultūra*, Nr. 5, p. 14–16.
 Kurila Laurynas 2009. Symbolic Horse Burials in the Iron Age of East Lithuania, *Archaeologia Baltica*, [vol.] 11, p. 242–253.
 Razauskas Dainius 2004. *Vėjūkas: Lietuvių vėjo demono vardo ir įvaizdžio rekonstrukcija, atsižvelgiant į vieną skitų atitikmenį (osetinių wəjjug / wəjyγ)*, Vilnius.
 – 2008. „Mėnuo kaktose“. Laukis lietuvių tradicijoje ir kai kurios netikėtos sąsajos, *Tautosakos darbai*, [t.] XXXVI, p. 86–100.
 Sabaliauskas Algirdas 1990. *Lietuvių kalbos leksika*, Vilnius.
 Sliužinskas Rimantas 2009. The Image of the Horse in Poetic Texts of Lithuanian Folk Songs, *Archaeologia Baltica*, [vol.] 11, p. 364–373.

- Šorys Juozas 1993. Gražiškių ir Donelaičių šyvio šokintojai: apie retą gyvosios tradicijos apraišką, pietvakariniame Vilkaviškio rajono kampe išlikusį šyvio šokinimo paprotį, *Liaudies kultūra*, Nr. 6, p. 26–33.
- Šukytė Giedrė 2011. *Arklys lietuvių tradiciniame folklore: Daktaro disertacija*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
- Vilcāne Antonija. Findings of Harness Items and the Cult of the Horse in Latgalian and Selonian Territories, *Archaeologia Baltica*, [vol.] 11, p. 254–269.
- Vyšniauskaitė Angelė 1993. Apie Šyvio šokdinimo paprotį Suvalkijoje, *Liaudies kultūra*, Nr. 6, p. 33–34.
- Westerdahl Christer 2009. The Horse as a Liminal Agent, *Archaeologia Baltica*, [vol.] 11, p. 314–327.
- Zinkevičius Zigmantas 1987. *Lietuvių kalbos istorija*, t. II: *Iki pirmųjų raštų*, Vilnius.
- Zinoviev Andrei V. 2009. Horses from Two Burials in Samland and Natangen (Second Century, Kaliningradskaja Province, Russia), *Archaeologia Baltica*, [vol.] 11, p. 50–55.
- Žukauskaitė Jurgita 2009. Images of the Horse and Horseman in Corded Ware Culture Studies, *Archaeologia Baltica*, [vol.] 11, p. 32–36.
- Вайткунскене Л. 1990. К вопросу о роли коня в древнелитовском погребальном обряде (V–XIII вв.), кн.: *Исследования в области балто-славянской духовной культуры: Погребальный обряд*, Москва, p. 201–206.
- Елизаренкова Т. Я., Топоров В. Н. 1984. О ведийской загадке типа *brahmodya*, кн.: *Паремологические исследования*, Москва, p. 14–46.
- Иванов В. В. 1987. Конь, лошадь, кн.: *Мифы народов мира*, т. 1, Москва, p. 666.
- Кулаков В. И. 1990. Погребальный обряд пруссов в эпоху раннего средневековья, кн.: *Исследования в области балто-славянской духовной культуры: Погребальный обряд*, Москва, p. 182–196.

Horses in Lithuanian Riddles

AELITA KENSMINIENĖ

Summary

Mostly on the basis of analysis of the traditional Lithuanian riddles, the article focuses on the images of horses, created in the questions of the riddles, and on the images that mask horses in the answers. To this end, semantical analysis is employed and parallels are sought in broader cultural context. According to the author, the horses in riddles are most commonly associated to the following semantical fields: fire, metal, sky and air, nutrition, sexuality (particularly male) and house. Connection between horses and water or ship is somewhat controversial, making the image of the horse more ambivalent, yet it is elucidated by the fact that in such cases it is the mare that is most commonly talked about. Being the horse of the female gender, the mare is a kind of mediator between the masculine and feminine spheres. The survey and analysis of the horse images in Lithuanian riddles reveal quite numerous coincidences between the riddle information and the cultural context. This allows concluding that riddles, especially their question parts, can justly be considered reliable sources of the preserved archaic information, provided that dissemination of variants as well as the thematical context in question both within the corpus of riddles and outside it are considered.

Gauta 2011-12-21